

การปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว โดยชุมชน กรณีศึกษา สวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

Adaptation of Local Wisdom on Thai Traditional Medicine to Support Community based Tourism: The Case Study of Anny Herbs Garden in Pho Sai District Ubon Ratchathani Province, Thailand

นวพร บุญประสม*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี 2) เพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทย มาสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน โดยเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) ในการสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี และนำแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล เพื่อใช้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยสวนสมุนไพรแอนนี และส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวภายในชุมชน จากนั้นนำผลการศึกษาจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามหลักการและเหตุผล ตรงตามแนวคิด ทฤษฎี และข้อเท็จจริงที่ทำการศึกษาจากนั้นนำเสนอผลการศึกษาเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว โดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive)

ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สามารถนำมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวที่น่าสนใจได้ดังนี้คือ พื้นที่ของสวนสมุนไพรแอนนี บ้านนางวาน ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี โดยภายในสวนมีสมุนไพรที่รวบรวมไว้ประมาณ 1,000 กว่าชนิด บนเนื้อที่กว่า 100 ไร่ ที่สามารถให้ความรู้และการรักษาโรคด้วยพืชสมุนไพร และในแต่ละครัวเรือนจะปลูกพืชสมุนไพรใช้กันในครัวเรือน ซึ่งเป็นไปตามหลักความเชื่อของชาวอีสานที่มักใช้สิ่งที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นรักษาอาการเจ็บป่วยของตน จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบ

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการการท่องเที่ยวและการโรงแรม วิทยาลัยเซนต์อีสต์บางกอก

ถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายส่วนใหญ่นิยมใช้วัตถุดิบในชุมชนมาใช้ในชีวิตประจำวัน และมีทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่น่าสนใจในบริเวณใกล้เคียง อาทิเช่น สามพันโบก และ หาดสั้ง ซึ่งในปัจจุบันชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ วิถีชีวิตของคนในชุมชน มีสวนสมุนไพรให้เกิดการเรียนรู้ และวิธีการในการดูแลสุขภาพอย่างถูกต้องจากปราชญ์ผู้มีความรู้ในชุมชนอยู่แล้ว อาจมีการพัฒนาสภาพภูมิทัศน์โดยรอบ เพื่อทำให้มีความสะดวกในการเดินทางเข้าสู่ชุมชน ปรับปรุงให้มีความสวยงามและเกิดความปลอดภัยมากยิ่งขึ้น รวมถึงการปรับปรุงสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว ในอนาคตการเพิ่มจำนวนที่พักแรม โดยสนับสนุนที่พักแบบโฮมสเตย์ เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวมากที่สุด การสร้างรูปแบบในการจัดกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยว โดยชุมชนที่เหมาะสม ควรสร้างให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนช่วยกันสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ร่วมกัน ทั้งนี้สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทย มาสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน โดยผู้วิจัยได้นำเสนอ ผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว เป็นโปรแกรมการเดินทางท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน แบ่งออกเป็น 2 แบบคือ การบริการแบบไม่ค้างคืน (ไป-กลับ) และการบริการแบบค้างคืนเพื่อเป็นตัวเลือกให้แก่นักท่องเที่ยวที่สนใจในการเดินทางท่องเที่ยวและการดูแลสุขภาพไปพร้อมกัน

คำสำคัญ: สวนสมุนไพรแอนนี จังหวัดอุบลราชธานี; ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทย

Abstract

The purposes of this research were to 1) survey the contexts of local wisdom on Thai traditional medicine of Anny Herbs Garden, Pho Sai District, Ubon Ratchathani Province, 2) bring the local wisdom on Thai traditional medicine to make the health tourism products by the community. The instrument used for data collection was the survey model of cultural landscape from National Park Service, America, both subjective and objective aspect for surveying the contexts of local wisdom on Thai traditional medicine of Anny Herbs Garden, Pho Sai District, Ubon Ratchathani Province. The structured interview and individual in-depth interview were used for studying the local wisdom on Thai traditional medicine of Anny Herbs Garden and other parts

related to the tourism within the community of Pho Sai District, Ubon Ratchathani Province. The interview form consisted of 3 parts which included Part 1) general information of the responders, Part 2) information of community contexts on tourism resources, tourism situations of Muang Yai Sub-district community, Pho Sai District, Ubon Ratchathani Province, and Part 3) additional recommendation. The results of the purposes 1 and 2 were analyzed and synthesized pursuant to the principles and reasons in accordance with the concepts, theories and facts studied. The study results were proposed as the tourism products by descriptive analysis.

The research results revealed that the local wisdom of Thai traditional medicine and tourism activities which could be created as the interesting tourism products were as follows: the area of Anny Herbs Garden of Ban Nanangwan, Muang Yai District, Pho Sai District, Ubon Ratchathani Province, there were more than 1,000 kinds of herbs garden around over 100 Rai areas, where could provide knowledges and herbal treatment. The herbs were grown for use in each household. This was in accordance with the belief of I-san people who usually applied existed things in the locality to treat their illness. According to the interview, it was indicated that most of the people lived simply by using materials available in the community for their use in daily life. Moreover, there were interesting tourism resources in the areas nearby, such as Sampanbok, Saleung Beach, etc. Currently, there are tourism resources attracting the tourists to visit in terms of nature, local life of people in the community, herbs garden for learning, correct methods of health care from local scholars. Moreover, it may have the development of landscape surrounded to make convenient for travelling to the community, improve the environments of community to be more beautiful and safer as well as improving the basic public utilities to facilitate the tourists. In the future, the residents will be increased by homestay quantity to support community people to participate in the tourism management the most. For creating the appropriate tourism activities model by community, it should create the model which supports mutual learning for the tourists and visitors to inherit local wisdom. For

bringing the local wisdom of Thai traditional medicine to create the health tourism products by community, the researcher proposed the health tourism products by the community for 2 types including the day care service and overnight service as the choice for interested tourists who preferred both tourism and health care.

บทนำ

ภูมิภาคเอเชียมีประเทศที่ให้บริการทางสุขภาพ 5 ประเทศหลัก ได้แก่ ประเทศไทย สิงคโปร์ อินเดีย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งมีอัตราการเติบโตของมูลค่าตลาดที่สูงสำหรับในภูมิภาคนี้ประเทศไทยและสิงคโปร์ถือเป็นผู้นำตลาดด้วยส่วนแบ่งการตลาดที่ 70 % ของภูมิภาค ตามด้วยอินเดีย ฟิลิปปินส์ และ มาเลเซีย ตามลำดับ ทางรัฐบาลจึงได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาให้ประเทศไทยเป็น ศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย (Medical Hub of Asia) ประกอบด้วย ธุรกิจบริการรักษาพยาบาล ธุรกิจส่งเสริมสุขภาพ ธุรกิจผลิตภัณฑ์สุขภาพและสมุนไพรไทย ที่ยังสามารถสร้างรายได้ให้กับอุตสาหกรรมต่อเนื่องด้านอื่น ๆ อาทิ ธุรกิจท่องเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจร้านอาหาร และ ธุรกิจร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก (การวิจัยโครงการศึกษาเพื่อเพิ่มศักยภาพทางการตลาดสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ) โดยยังมีความสอดคล้องกับแนวโน้มด้านการท่องเที่ยวของโลกที่กล่าวไว้นักท่องเที่ยวจะสนใจการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ มีกระแสความนิยมต่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและกีฬา นักท่องเที่ยวกลุ่มผู้สูงอายุจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวถือว่าเป็นบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก เป็นแหล่งรายได้ที่มีมูลค่าอันดับหนึ่งและยังเป็นการนำความเจริญกระจายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ก่อให้เกิดการลงทุน การจ้างงาน และการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น การแพทย์แผนไทยถือได้ว่าช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวภายในประเทศ เนื่องด้วยประเทศไทยมีความได้เปรียบทางภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษา มีองค์ความรู้สู่การปฏิบัติเพื่อการดูแลสุขภาพที่มีการถ่ายทอดประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น สะท้อนถึงการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และเป็นรากฐานการพัฒนา ที่ริเริ่มจากการพึ่งพาตนเองเป็นพื้นฐาน จนนำไปสู่การพึ่งพาอาศัยกัน ในแต่ละจังหวัดของประเทศไทยมีจุดเด่นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แตกต่างกันตามแต่วิถีชีวิตการดำรงอยู่ และการปรับตัวของคนในท้องถิ่น นั้น ๆ โดยเฉพาะจังหวัดอุบลราชธานี ที่ถือได้ว่าเป็นราชธานีแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมมาหลายชั่วอายุคน จึง

ทำให้จังหวัดมีจุดแข็งในด้านการเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และเส้นทางวัฒนธรรมเชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน มีสนามบินนานาชาติเป็นด่านสากลและถนนเชื่อมโยง มีศักยภาพเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงทางการค้า การท่องเที่ยว การลงทุนกับประเทศเพื่อนบ้าน

รวมถึงในท้องถิ่นมีปราชญ์ผู้นำภูมิปัญญาต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จ มีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญ สามารถเผยแพร่คุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละด้าน ให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะด้านการแพทย์แผนไทย ที่นิยมใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นผสมผสานกับการบำบัดรักษาตามวิธีการที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างกลมกลืน ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยถ่ายทอดด้านองค์ความรู้ ความเข้าใจและการปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งกันและกัน จนสามารถให้บริการตามวิธีที่เหมาะสมในชุมชน และบางคนมีความชำนาญ จนสามารถประกอบวิชาชีพเสริม เพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและเป็นการอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี สวนสมุนไพรแอนนี ของหมอแอนนี ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย ของจังหวัดอุบลราชธานี มีความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคแบบองค์รวม และยังเปิดเป็นสถานที่สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ยาสมุนไพรไทย ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ สวนสมุนไพรแอนนีจึงเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรแก่ผู้ที่สนใจในการรักษาสุขภาพแบบธรรมชาติบำบัด และเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย

การปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน จะทำให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยนั้นมีการสืบทอดไปอย่างต่อเนื่อง เกิดการพัฒนาแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างคนในท้องถิ่นและผู้มาเยือน ประกอบกับมีกิจกรรมทางการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เกิดประโยชน์ต่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีอยู่อย่างต่อเนื่อง และเกิดการกระจายรายได้ให้แก่คนในชุมชน เป็นการบูรณาการรูปแบบกิจกรรมเพื่อสุขภาพกับการท่องเที่ยว ให้ผู้ที่สนใจได้เรียนรู้วิธีการดูแลสุขภาพและได้ผ่อนคลายจากการท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

2. เพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี มาสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน

กรอบแนวคิด

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งหมด 10 ด้าน คือ ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านสวัสดิการ ด้านศิลปกรรม ด้านการจัดการ ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านศาสนาและประเพณี ในที่นี้จึงได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการแพทย์แผนไทย ในประเภทเภสัชกรรมและเวชกรรม ที่ต้องการให้ชุมชนใช้ต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยอันเป็นการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพในการสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยการนำมาสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวของชุมชน

วิธีการศึกษา

สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) ของ National Park Service ประเทศสหรัฐอเมริกา (1998: 53) ทั้งแบบรูปธรรม และนามธรรมเพื่อใช้ในการสำรวจพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี และแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล เพื่อใช้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยสวนสมุนไพรแอนนี และส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวภายในชุมชนอำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี มีผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ 1. ประชาชนที่อาศัยในเขต ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี 2. หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง 3. นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวยังสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี และแหล่งท่องเที่ยวบริเวณใกล้เคียง จากนั้นนำผลการศึกษาจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 2 มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามหลักการและเหตุผล ตรงตามแนวคิด ทฤษฎี และข้อเท็จจริงที่ทำการศึกษา จากนั้นนำเสนอผลการศึกษาเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว โดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive) เพื่อนำมาสร้างเป็น การปรับใช้ภูมิปัญญาแพทย์แผนไทยเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยชุมชนกรณีศึกษา สวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี

ผลการวิจัย

ลักษณะของชุมชน

ความเป็นมาของชุมชนจากการวิเคราะห์ผลการสำรวจและผลการสัมภาษณ์พบว่าชุมชนมีการก่อตั้งถิ่นฐานมากกว่า 200 ปี โดยส่วนใหญ่ทำการประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการทำนา และปลูกมันสำปะหลังกระจายอยู่ภายในพื้นที่ สอดคล้องกับการทบทวนวรรณกรรมจะพบว่าประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านนางวาน ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอบัวโพธิ์ จังหวัดอุบลราชธานี ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2461 ครอบครัวแรกที่ย้ายอพยพเข้ามาอยู่คือครอบครัวของนางวาน จนจำนวนครอบครัวเริ่มมีเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมากเหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ต่อมาได้ยกฐานะเป็น หมู่ที่ 8 ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอบัวโพธิ์ จังหวัดอุบลราชธานี

จากอาชีพของคนในชุมชนทำให้วิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะนิยมการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ จากการทำเกษตรกรรมและการทำการเพาะปลูกภายในพื้นที่ จึงสามารถนำวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ นอกจากนั้น จากการลงสำรวจพื้นที่และการสัมภาษณ์พบว่าชาวบ้านภายในชุมชนยังมีการปลูกพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดไว้ในครัวเรือน ซึ่งแต่เดิมจะเริ่มมาจากการปลูกสมุนไพรภายในวัดและพระจะเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน สอดคล้องกับการศึกษาทบทวนวรรณกรรม ในการดำรงชีวิตของชาวอีสานที่มักจะปลูกสมุนไพรไว้ในครัวเรือน เพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วยของตน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่เน้นการพึ่งพาตนเองจากวัตถุดิบที่มีท้องถิ่นของตนและเป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยมาแต่สมัยบรรพบุรุษ นอกจากนั้นในพื้นที่ที่ได้ทำการสำรวจ และจากการสัมภาษณ์จะพบได้ว่าชาวบ้านยังประกอบอาชีพเสริมอื่น ๆ อาทิ การนำไม้ไผ่มาจักสานโดยการนำไม้ที่ปลูกเองอยู่ใกล้ๆกับบ้านของตนมาใช้ให้เกิดประโยชน์และสร้างมูลค่าเพิ่ม สามารถนำมาสร้างเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และสามารถขายให้กับชาวบ้านคนอื่น ๆ และผู้ที่สนใจเป็นอาชีพเสริม มีการทำการเกษตรแบบผสมผสาน คือการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิดไว้ในพื้นที่เดียวกันมีความปลอดภัยจากสารเคมี และในอดีตชาวบ้านจะมีการทอผ้าไว้ใช้เองแต่ในปัจจุบันพบน้อยลง จะเห็นได้ว่าวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนมีความสอดคล้องกับการรักษาสุขภาพโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยที่มีอยู่ภายในชุมชนได้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้วัตถุดิบต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันที่มาจากวัตถุดิบที่เป็นธรรมชาติ มีสมุนไพรในครัวเรือนเพื่อทำการรักษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยให้แก่ผู้ป่วยหรือผู้ที่สนใจมาเรียนรู้ได้ นอกจากนี้การทอผ้าและการจัก

สานที่เป็นการนำเอาวัตถุดิบจากธรรมชาติมาใช้ก็ยังสามารถช่วยในการรักษาโรคแก่ผู้ป่วย ให้ปลอดภัยจากสารเคมี หรือสารพิษต่าง ๆ การใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติจะมีความปลอดภัยมากกว่าในการรักษาโรค

แหล่งท่องเที่ยวของชุมชน

แหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในบริเวณใกล้เคียง และประเพณีภายในท้องถิ่น จากการลงพื้นที่สำรวจและการสัมภาษณ์พบว่า มีสวนสมุนไพรแอนนีที่เปิดเป็นสถานที่รักษาผู้ป่วยด้วยการแพทย์แผนไทย และสามารถเข้ามาศึกษาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทย ซึ่งภายในจะประกอบไปด้วยสวนสมุนไพรที่มีสมุนไพรนานาชนิด และมีผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยในการให้คำแนะนำในการดูแลสุขภาพทั้งทางภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และสามารถเที่ยวชมการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่มีการใช้สมุนไพรมาอยู่ในชีวิตประจำวันด้วยเช่นกัน ส่วนแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ จากผลการสำรวจและการสัมภาษณ์ยังไม่พบแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยว ส่วนใหญ่จะเป็นทางผ่านไปยังตำบลอื่น ๆ โดยที่ได้รับความนิยมจะเป็นในแบบของทรัพยากรทางธรรมชาติ อาทิเช่น สามพันโบก และหาดสลึง ภายในชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณี อาทิ งานเข้าพรรษา และงานแห่เทียนพรรษา ประเพณีเข้าพรรษา ออกพรรษา ที่สามารถเป็นกิจกรรมในการดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ และจากการศึกษาบททวนวรรณกรรม มีความสอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพของ วรรณา วงษ์วานิช (2546: 145) ได้ให้ความหมายการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ว่าหมายถึง การท่องเที่ยวพักผ่อนไปท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้วิถีการใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดและเสริมสร้างสุขภาพให้แข็งแรง จิตใจสดชื่นแจ่มใสควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว เห็นวัฒนธรรมท้องถิ่น และนำสิ่งที่ได้รับมาปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สามารถนำมาอภิปรายผลที่มีความเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวของชุมชนได้เนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรต่าง ๆ ที่สามารถนำมาสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชนได้ว่าชุมชนมีแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นธรรมชาติ มีวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตและการบำบัดรักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทยภายในชุมชน

นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีปราชญ์ที่สามารถให้ความรู้และสามารถสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ที่น่าสนใจ แก่ผู้ที่มาทำการรักษาหรือให้คำแนะนำที่น่าสนใจแก่นักท่องเที่ยวได้ดังเช่น ปราชญ์ด้านการแพทย์แผนไทย หมอแอนนี ผู้ที่สืบทอดการรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรในการให้ความรู้และคำแนะนำด้านการรักษาโรคด้านการแพทย์แผนไทย ปราชญ์ด้านการเกษตรผสมผสาน นางศุภลักษณ์ ศรีกุลวงศ์ ผู้มีความรู้ความสามารถในการทำเกษตรแบบผสมผสาน ที่มีการเพาะปลูกพืชหรือการเลี้ยงสัตว์

ต่าง ๆ ชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน สามารถให้ความรู้ในการปลูกพืชสมุนไพรชนิดต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยวที่มาเยือน สามารถนำไปเป็นความรู้เพื่อการดูแลตนเองในยามเจ็บป่วย และประชาชนด้านหมอสมุนไพร บาน เมืองกลาง หมอสมุนไพรในงานพิธีต่าง ๆ เพื่อสมุนไพรให้กับผู้มารักษาเป็นการรักษาทางจิตใจให้แก่เจ็บป่วยรู้สึกถึงกำลังใจที่ดีขึ้น หรือเพื่อการต้อนรับนักท่องเที่ยวให้เกิดความรู้สึกรอบอุ่นเหมือนอยู่บ้านของตน ทั้งสามท่านเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์มาจากบรรพบุรุษ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ นิคม มูลิกะคามะ (อ้างถึงใน วิทยา ภูมิเหล่าแจ้ง, 2554: 42) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญา (Wisdom) ว่าเป็น ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และเทคนิค อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์จนเกิดเป็นองค์ความรู้ มีการสืบทอดปรับปรุงและพัฒนาสืบทอดกันจนเป็นความสามารถใช้ในการแก้ปัญหาความทุกข์ยากของคนในอดีตและพัฒนาวิถีชีวิตของคนอย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

การเดินทางคมนาคมในชุมชน ระบบสาธารณูปโภค และสถานที่พักผ่อนในชุมชน จากผลการสำรวจและผลการสัมภาษณ์ พบว่า การคมนาคมในการเชื่อมโยงแต่ละแหล่งท่องเที่ยว และป้ายบอกทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวยังไม่ชัดเจน ร้านอาหารที่มีความพร้อมทั้งบรรยากาศ ความสะอาด ยังมีไม่มาก สถานที่พักผ่อนยังมีน้อยในอนาคตหากนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นอาจยังไม่เพียงพอ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมสามารถเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน สามารถนำมาปรับใช้โดยการสนับสนุนให้คนในชุมชน ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำที่พักเป็นโฮมสเตย์แก่นักท่องเที่ยวสร้างความใกล้ชิดและแลกเปลี่ยนความรู้แก่ชาวบ้านและผู้มาเยือนได้อีกทางหนึ่ง และยังสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนร่วมกัน

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์งานวิจัยข้อที่ 1 เพื่อสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

จากการสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี นอกจากจะทำให้ทราบถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยที่เป็นองค์ความรู้สืบทอดของหมอแอนนีเจ้าของสวนสมุนไพรแอนนีแล้ว ยังจะทำให้ทราบถึงบริบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องภายในพื้นที่จากการศึกษาด้วยภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงทำให้ทราบถึงทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีอยู่ภายในชุมชนมาสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวได้ สรุปผลการศึกษาพบว่า

ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีภูมิปัญญาเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยอยู่แล้ว เป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดมาแต่สมัยบรรพบุรุษและเป็นวิถีการดำรงชีวิตของชาวอีสาน ที่มักมีการพึ่งพาตนเอง ใช้วัตถุดิบและสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มีการปลูกพืชสมุนไพรไว้ในครัวเรือนและรักษาตนเอง นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ ซึ่งสามารถนำมาสอดคล้องเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชนได้ ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำการเกษตร ผสมผสานในพื้นที่บ้านของตน การทอผ้า และการจักสาน ก็เป็นการพึ่งพาตนเองและช่วยในเรื่องของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้กับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน เนื่องจากวัตถุดิบที่ใช้มีอยู่ในชุมชน และมีความปลอดภัยกับการดูแลสุขภาพเนื่องจากเป็นวัตถุดิบที่มาจากธรรมชาติ นอกจากนี้ชาวบ้านสามารถนำความรู้ที่มีอยู่ของตนถ่ายทอดให้แก่ผู้มาเยือนได้แลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน เป็นการถ่ายทอดและรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์งานวิจัยข้อที่ 2 เพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแห่งนี้ อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี มาสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน

จากการลงพื้นที่สำรวจ การสัมภาษณ์และ การทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่าทางชุมชน มีทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวิถีการดำรงชีวิตที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยมาเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของตนอยู่เสมอ จึงสามารถนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชนได้ดังต่อไปนี้

1. โปรแกรมการเดินทางท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน แบ่งออกเป็น 2 แบบคือ การบริการแบบไม่ค้างคืน (ไป-กลับ) และการบริการแบบค้างคืน โดยกำหนดผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวไว้ดังต่อไปนี้

การบริการแบบไม่ค้างคืน (ไป-กลับ)

รูปแบบการบริการแบบไม่ค้างคืน นักท่องเที่ยวสามารถมาท่องเที่ยวแบบเช้าไปเย็นกลับโดยมีรูปแบบการบริการดังต่อไปนี้

วัน/เวลา	กิจกรรมการท่องเที่ยว
08.00-09.00 น.	: กล่าวต้อนรับคณะเดินทาง พร้อมการทำพิธี สู่ขวัญ จากหมอทำขวัญ นาย บาน เมืองกลาง เพื่อเป็นการต้อนรับคณะเดินทาง
09.00 – 11.00 น.	: บรรยายองค์ความรู้ทางทฤษฎีการแพทย์แผนไทย การรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพร ไทย จากครุภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย หมอแอนนี่
11.00 -12.00 น.	: เดินชม สวนสมุนไพรแอนนี่ สรรวจพืชสมุนไพรที่มีรวบรวมไว้ประมาณ 1, 000 กว่าชนิด อาทิ ต้นจิก ต้นยาง
12.00-13.00 น.	: พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00-14.00 น.	: เยี่ยมชม สวนเกษตรผสมผสาน เป็นการเพาะปลูกพืชหรือการเลี้ยงสัตว์ต่างๆ ชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน วิธีการแปรรูปสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อใช้ในครัวเรือน พร้อม ฟังการบรรยายจาก ปราชญ์ชาวบ้านผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรผสมผสานจาก นางศุภลักษณ์ ศรีกุลวงศ์
14.30 - 15.00 น.	: พักรับประทานอาหารว่างและน้ำหมักสมุนไพร
15.00 – 17.00 น.	: ศึกษาวิถีชีวิตชุมชนบ้านนางวาน ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอบัวโพธิ์ ไร่ จังหวัด อุบลราชธานี พบรูปแบบการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ ชมวิธีการจักสาน ไม้ไผ่ เพื่อเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน จากปราชญ์ชาวบ้าน นายบัวลา แก้วโพน
17.00 น.	: เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพ

การบริการแบบค้างคืน

กำหนดรูปแบบการบริการไว้ 3 แบบ คือ แบบ 2 วัน 1 คืน แบบ 3 วัน 2 คืน และ แบบ 5 วัน 4 คืน โดยมีรูปแบบการบริการโดยยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

การบริการแบบพัก 2 วัน 1 คืน

วัน/เวลา	กิจกรรมการท่องเที่ยว
วันแรกของการเดินทาง	
08.00 - 09.00 น.	: กล่าวต้อนรับคณะเดินทาง พร้อมด้วยเครื่องดื่มจากสมุนไพร
09.00 - 11.00 น.	: บรรยายองค์ความรู้ทางทฤษฎีการแพทย์แผนไทย การรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพรไทย จากครูภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย หมอแอนนี่
11.00 - 12.00 น.	: เดินชม สวนสมุนไพรแอนนี่ สำรวจพืชสมุนไพรที่มีรวบรวมไว้ประมาณ 1,000 กว่าชนิด อาทิ ต้นจิก ต้นยาง
12.00 - 13.00 น.	: พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00 - 15.00 น.	: การเรียนรู้ภาคปฏิบัติด้วยวิธีการคัดเลือกสมุนไพรที่ใช้ทำยา และเรียนรู้วิธีการปรุงยาด้วยพืชสมุนไพร
15.00 - 17.00 น.	: ชมวิถีชีวิตชุมชนบ้านนางวาน ตำบลม่วงใหญ่ อำเภอบัวโพธิ์ ไร่ จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นรูปแบบการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ
17.00 - 18.00 น.	: การทำพิธี สู่ขวัญ จากหม่อมท่าขวัญ นายบาน เมืองกลาง การทำพิธีสู่ขวัญเป็นการเชิญขวัญที่หนีหายไปให้เข้ามาอยู่กับตัว และเชื่อว่าเป็นการส่งเสริมพลังใจให้เข้มแข็ง
18.00 น.	: เข้าที่พักแบบโฮมสเตย์ของชาวบ้านในชุมชน พักผ่อนตามอัธยาศัย
วันที่สองของการเดินทาง	
08.00 - 09.00 น.	: ตื่นเช้ารับตะวันก่อนใครในสยาม พร้อมรับประทานอาหารเช้าร่วมกับชาวบ้าน
09.00 - 10.00 น.	: ชมการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น การแสดงฟ้อนรำของนักเรียน เยาวชน ในหมู่บ้าน
10.00 - 12.00 น.	: ฝึกวิธีปฏิบัติแบบ สติเคลื่อนที่ สมาธิลึบตา จาก พระอาจารย์สุเทวินทร์ อัดติทันโต การฝึกปฏิบัติ ทำให้มีสติกำหนดรู้การเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา รู้ทันอาการของกายที่เคลื่อนไหวและจิตที่นึกคิดตามความเป็นจริง จนเกิดเป็นความรู้แจ้งในสัจธรรม
12.00 - 13.00 น.	: พักรับประทานอาหารกลางวัน
13.00 - 15.00 น.	: กล่าวอำลาและความประทับใจ เปิดโอกาสให้พูดคุยกับเจ้าบ้าน และเจ้าของสถานที่ พร้อมเลือกซื้อของที่ระลึกจากชุมชน
15.00 - 17.00 น.	: ล่องเรือชม สามพันโบก แกรนด์แคนยอนเมืองสยาม สถานที่ยอดฮิตของจังหวัดอุบลราชธานี แก่งหินขนาดใหญ่ในลำน้ำโขง ซึ่งจะปรากฏให้เห็นเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง (ประมาณเดือนมกราคม – เมษายน) ทั้งนี้ ที่เรียกว่า "สามพันโบก" เพราะบนแก่งหินมีแอ่งน้ำขนาดเล็กใหญ่รูปร่างแปลกตา ตามจินตนาการ จำนวนมากกว่า 3,000 แอ่ง
17.00 น.	: เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพ

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนีอาเกอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี มาดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชนมีวิธีการดังต่อไปนี้

1. การเตรียมความพร้อมในเรื่องของสถานที่สำหรับการเรียนรู้ด้านการแพทย์แผนไทย ซึ่งประกอบไปด้วย สวนสมุนไพรที่มีสมุนไพรชนิดต่างๆ ที่หลากหลายเหมาะแก่การศึกษาเรียนรู้แก่ผู้สนใจ และเพื่อให้มีสมุนไพรที่เหมาะสมแก่ผู้ที่มาทำการรักษา และมีความหลากหลายครบถ้วนของสมุนไพร มีอาณาบริเวณที่กว้างขวางและเงียบสงบเหมาะแก่การพักผ่อนและรักษาผู้ป่วย

2. การเตรียมความพร้อมของคลินิกการแพทย์แผนไทย เพื่อการติดต่อระหว่างผู้ป่วยและแพทย์ผู้รักษา ความพร้อมในเรื่องของอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการปรุงยาสมุนไพรต่าง ๆ อาทิ อุปกรณ์การบดยา อุปกรณ์การปรุงยา

3. การเตรียมความพร้อมของสถานที่พักแรมแก่ผู้ป่วยที่มาทำการรักษา และสำหรับญาติผู้ป่วยที่มีความสะอาดและเงียบสงบเหมาะแก่การรักษาผู้ป่วย

4. การเตรียมหลักสูตรการอบรมด้านการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ขั้นตอนของการปลูกพืชสมุนไพร กระบวนการปรุงยา กระบวนการรักษา ที่เป็นหลักสูตรทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งมีความเข้มข้นของหลักสูตรแตกต่างกันไป

5. การเตรียมความพร้อมของบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องของแพทย์แผนไทยที่มีความเชี่ยวชาญ เพื่อเป็นวิทยากรให้แก่ผู้ที่มาศึกษาหาความรู้ได้อย่างถูกต้อง และคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องของสมุนไพรต่าง ๆ สามารถให้ความรู้ที่น่าสนใจแก่นักท่องเที่ยวที่มาเยือนอันเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนกับนักท่องเที่ยวได้

6. การนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงที่นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่มาทำการรักษา สามารถเดินทางไปเที่ยวชมยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ได้เพื่อความหลากหลายของกิจกรรมในการเดินทางท่องเที่ยว

7. การมีภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ ที่น่าสนใจภายในชุมชนในการนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวเพื่อมีกิจกรรมที่หลากหลาย เพิ่มความน่าสนใจแก่ผู้ที่มาเยือน

8. การเตรียมความพร้อมของชุมชนในเรื่องของการเดินทาง ความชัดเจนของป้ายบอกเส้นทาง ความปลอดภัยของสถานที่ที่ไปเยือน สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน หรือสาธารณูปโภคต่าง ๆ ความพร้อมของ ไฟฟ้า ประปา ห้องน้ำ ร้านอาหารที่สะอาดและปลอดภัย เพื่อสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว

9. การเตรียมความพร้อมให้แก่คนในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางการท่องเที่ยวให้เข้าใจถึงวิธีการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชน และคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น หรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นภายในชุมชนของตน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาตามวัตถุประสงค์การศึกษาทั้งหมด 2 ข้อ คือ เพื่อสำรวจบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี และเพื่อนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์แผนไทยของสวนสมุนไพรแอนนี อำเภอฟีไทร จังหวัดอุบลราชธานี มาสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน ซึ่งในระหว่างการศึกษา ผู้ศึกษาได้พบประเด็นที่จะเป็นประโยชน์ สามารถใช้เป็นหัวข้อศึกษาในครั้งต่อไปคือ

1. ควรทำการวิจัยตลาดทางการท่องเที่ยวด้านการแพทย์แผนไทย เพื่อให้ทราบถึงทิศทางการต้องการของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยชุมชน
2. ควรทำการวิจัยเพื่อปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ เพื่อการท่องเที่ยวเพิ่มเติม เช่น ปัญหาและอุปสรรคในการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างเรื่องราวเมื่อเพิ่มมูลค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นสำหรับการท่องเที่ยว

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ สังขกร. (2552). *แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับการท่องเที่ยวชุมชน*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม.
- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2550). *คู่มือเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว.
- จิระวัฒน์ อนุวิชานันท์. (2554). *การตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร จำกัด
- เทิดชาย ช่วยบำรุง. (2554). *ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: เอพี กราฟฟิคดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด
- ทศพล เดชะ. (2553). *ผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว การรับรู้ต่อการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบ และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวต่างชาติในเขตอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- นัฐวุฒิ สิงห์กุล และชินวร ฟาติษฐี. (2548). *ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาเทศ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์
- นิคม มูลิกะคามะ. (2545). *วัฒนธรรมบทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์
- นพรัตน์ จวงพุ่ม. (2550). *ศักยภาพของโรงพยาบาลในการรองรับการเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2548). *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด.
- พจนา สวนศรี. (2546). *คู่มือจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ.
- พรสวรรค์ มโนพัฒนะ. (2553). *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเบื้องต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 8. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- มิ่งสรรพ ขาวสอาด และคณะ. (2551). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการที่ยั่งยืนในลุ่มแม่น้ำโขง*
3. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- Fennell, David A. (1999). *Ecotourism an Introduction*. London : Routledge.
- Robert R. Page, Cathy A. Gilbert, Susan A. Dolan. (1998). *A Guide To Cultural Landscape Reports: Contents, Process and Techniques*. Washington, DC.